

wezen. Het Maastrichtse burgerlijk armbestuur verzorgde het hele terrein van armenzorg dat niet door de kerken en particuliere instellingen werd bestreken. Praktisch geheel uit de opbrengsten van zijn bezittingen kon in de negentiende en twintigste eeuw een aantal instellingen op het gebied van zieken-, bejaarden- en armenzorg worden bekostigd en werd ook individuele ondersteuning verstrekt. Voor de invoering van de Algemene bijstandswet in 1965 werden de eigendommen van het Maastrichtse armbestuur ondergebracht in de Stichting Elisabeth Strouven, zodat deze bezittingen niet aan het rijk zouden vallen. Twee leden uit het bestuur van deze stichting hebben zitting in het huidige armbestuur. Zij en de overige leden worden benoemd door de Maastrichtse gemeenteraad.

Deel II (hoofdstuk 3) behandelt de intramurale zorg zoals die in de verschillende zorginstellingen (onder andere ziekenhuizen, bejaarden- en verpleeghuizen) in de negentiende en twintigste eeuw uitgeoefend is. De extramurale zorg wordt in deel III (verdeeld over band 1 en 2) beschreven (hoofdstukken 4 t/m 13). Behalve een overzicht van de overige instellingen van armenzorg worden ook meer thematische onderwerpen besproken, zoals de bedelingspolitiek in de negentiende eeuw en het burgerlijk armbestuur, het stelsel van armenzorg en visies op armoede in de twintigste eeuw. Elke periode kende haar eigen antwoorden op de vraag wat armoede is en wat eerste levensbehoeften zijn. Schoenen werden in 1945 bijvoorbeeld niet tot de eerste levensbehoeften gerekend, vijftien jaar later wel. Ook de benaderingswijze van het armoedevraagstuk was aan verandering onderhevig.

In de loop van de tijd werd er een steeds scherpere scheiding aangebracht tussen armlastigen of behoeftigen aan de ene kant en arbeiders of werklieden aan de andere kant. Na de Tweede Wereldoorlog was het niet meer de werkloosheid die de aandacht trok, maar de onmaatschappelijkheid. Heropvoeding door gecontroleerd wonen, waarbij het armbestuur betrokken was, werd hiervoor een tijd lang als oplossing gezien. De medische armenzorg, die preventief beoogde te zijn, behoorde ook tot de taak van het armbestuur. Een behoorlijke gezondheid zorgde er immers voor dat een arbeider in staat was te werken en niet armlastig werd. Interessant is de discussie aan het eind van de negentiende eeuw of armen te snel de dokter lieten komen of juist te weinig gebruik maakten van de voor hen kosteloze medische voorzieningen. Tot slot wordt in deel IV (hoofdstuk 14) de periode sinds de Algemene bijstandswet beschreven.

Alleen al de geweldige schat aan illustraties en foto's maakt de twee banden interessant. Het doel van het boek zoals dit in de inleiding verwoord is: een totaalbeeld te geven op basis waarvan in de toekomst deelstudies (dissertaties) kunnen worden geschreven, zal zeker bereikt worden, maar de twee banden zijn ook op zich zeker de moeite waard. Meestal wordt een bepaalde instelling in een plaats beschreven en zelden wordt getracht een totaalbeeld te schetsen. Handige naslagwerken zijn de banden overigens niet. Wie enthousiast is geworden door het Zaterdag bijvoegsel van *NRCHandelsblad* (3 januari 1998) en meer wil weten over de sanering van het Stokstraatkwartier in de jaren vijftig, komt bedrogen uit. Het boek bevat geen zaken- en personenregister. Geduldig zoeken in de noten levert uiteindelijk wel de titel op van het rapport (uit 1953) dat sociaal-geograaf en aalmoezenier Harry Litjens over de onmaatschappelijkheid in het Stokstraatkwartier schreef, maar een literatuurlijst zou het boek bruikbaar hebben gemaakt.

Biene Meijerman

E. de Jong, C. Steenberg, E. van der Vlist, *Eene aangename publieke wandeling. Een schets van historische stads- en singelparken*, C. B. A. Smit, M. J. W. J. van der Sterre, D. A. Sy-A-Foek, ed. (Zutphen: Walburg pers, 1997, 120 blz., f29,50, ISBN 90 6011 828 6).

In oktober 1996 werd in het stadhuis van Leiden een studiedag georganiseerd over een onderwerp met enige urgentie: het monumentale, maar nogal verwaarloosde groen aan de randen van onze historische binnensteden, de stads- en singelparken uit de negentiende eeuw. Twee studies en de *case study* Leiden zijn nu in het hier te bespreken boekje verzameld.

De aanleg van de negentiende-eeuwse stadsparken, vormgegeven naar het landschapsideaal van de late achttiende eeuw en de Engelse landschapskunst, hing nauw samen met de explosieve groei van de industrialiserende steden. De parken vormden eigenlijk een compensatie voor het wijkende landschap. Het singelpark was een specifiek stadspark, dat evenals andere nieuwe publieke voorzieningen werd aangelegd op de verouderde stedelijke vestingwerken. Zo'n park lag daardoor aan de golvende loop van de gracht om de stad: vandaar de naam.

Clemens Steenbergen, hoogleraar landschapsarchitectuur aan de Technische universiteit Delft, definieert in 'De kantlijn van de stad. Het singelpark als type en uitdaging' (11-28) vooral het singelpark. Op de stadswallen bestond al vaak een 'stadswandeling', waar de stedeling placht te wandelen en genieten van het uitzicht over het omringende platteland. Mede om dit panorama begon men de stadswandelingen te verfraaien en in te richten in landschapsstijl (door bijvoorbeeld Zocher jr. in Haarlem en Utrecht). Toen de steden zich buiten de vestinggrachten uitbreidden, verloren deze groene 'kantlijnen' ten dele hun functie. Steenbergen gaat na een historische en internationale plaatsbepaling van het Hollandse singelpark dan ook in op de vraag waarom dit parktype nog bestaansrecht heeft en hoe men bij herstel en herontwerp het beste te werk zou kunnen gaan.

Architectuur- en tuinhistoricus Erik de Jong vroeg zich af hoe we met de stadsparken uit de vorige eeuw zijn omgesprongen ('Stadsgroen als culturele opdracht: naar een nieuwe toekomst van het negentiende-eeuwse Nederlandse stadspark', 29-56). In de moderne functionalistische stedenbouw van de tweede helft van de twintigste eeuw paste slechts sociaal of functioneel groen. De antipathie jegens de ontwerpen van de illusoire landschapsstijl zorgde er volgens De Jong voor dat de grote aandacht voor het behoud van monumenten aan de oude stadsparken voorbijging. Ecologische opvattingen, aangewend voor bezuinigingen, leidden hier en daar tot een te groot vertrouwen in de zelfredzaamheid van de natuur.

De Jong benadrukt dat een park een samengaan is van natuur én cultuur. De parken, nu ook vaak aan het einde van hun natuurlijke cyclus, hebben een duidelijke aanpak nodig en soms een strenge restauratie. Historisch onderzoek kan hier een bijdrage leveren door bestudering van het ontwerp, de cultuurhistorische, groene en recreatieve waarden van de parken en de verschillende 'lagen' die er door aanpassingen en onderhoud zijn ontstaan.

Een voorbeeld van zulk onderzoek is de studie van Ed van der Vlist, 'Geene koste of moeite is gespaard geworden om dit werk in orde te brengen. De aanleg en de ontwikkeling van het Plantsoen in Leiden' (57-119). De evolutie van het Plantsoen, een singelpark en mede het oudste park van Leiden, wordt hier heel gedetailleerd beschreven. Deze studie is dan ook een bijdrage aan de vorming van het plan van aanpak voor het Leidse Plantsoen.

Over het algemeen is *Eene aangename publieke wandeling* een interessant boek geworden over een onderwerp dat nog weinig aandacht van historici heeft gekregen. Over het onderwerp bestaat echter wel wat onduidelijkheid. Het voorwoord en de verantwoording van de redactie geven aan dat het om het singelpark gaat, maar lezing van het boek en ook de titel lijken er op te wijzen dat singelpark én stadspark het onderwerp vormen. In de uitgave zijn verduidelijkende illustraties, foto's en plattegronden opgenomen en van het Plantsoen zijn er transparante folio's met wat er verdween of veranderde in de loop der tijd. Behalve de beschrijving van de geschiedenis van het Plantsoen door Van der Vlist, behandelen ook Steenbergen en De Jong een aantal Nederlandse en buitenlandse stadsparken, parkontwerpen of recente renovaties.

Nu is het natuurlijk zo, dat parkontwerp en -beheer maar zijdelings een historische aangelegen-

heid vormen. De Jong vraagt niet voor niets om een interdisciplinaire aanpak van de parken. Het is interessant om te lezen hoe landschapsarchitect Steenbergen beschrijft wat de parken ruimtelijk in het stedelijke landschap betekenen en betekenden. Op zijn zoektocht naar voorlopers van het singelpark let hij vooral op een vergelijkbare plaatsing in de stedelijke architectuur. Het artikel van De Jong is wat polemisch van karakter en zet (daardoor) aan het denken over het stedelijke groen. De aangename historische leeservaring begint echter bij Van der Vlist. Zijn beschrijving van onder meer de bestuurlijke zorgen om het Plantsoen in de Leidse gemeenteraad, B&W en de Commissie van fabricage laat zien, dat de (stads)geschiedenis ook vaak haar weerslag vond in het groene leven van het singelpark. Aan een duidelijke lijn in het beheer ontbrak het echter. Mede door het archiefonderzoek heeft dit artikel de langste notenlijst. De meer theoretische essays hebben een literatuuropgave of een notenlijst. Het boek sluit af met een fotoverantwoording.

Martha Catania-Peters

P. Hofland, met medewerking van B. Hesp, *Leden van de raad. De Amsterdamse gemeenteraad 1814-1941* (Publicaties van het Gemeentearchief Amsterdam uitgegeven door de Stichting H. J. Duyvisfonds XXVI; Amsterdam: Gemeentearchief, 1998, 358 blz., f79,50, ISBN 90 76314 10 1).

Th. Schweiger, een oud-ambtenaar op het Amsterdamse stadhuis, legde een verzameling gegevens aan over de gemeenteraadsleden van de hoofdstad in het tijdvak 1814-1941. Deze verzameling vormt de basis van het boek waarmee het Amsterdamse Gemeentearchief zijn honderdvijftigste verjaardag luister bijzet. De door Schweiger bijeengebrachte gegevens zijn door twee medewerkers van het archief, Peter Hofland en Bert Hesp, met veel ijver en speurzin gecontroleerd en aangevuld. Zo is een repertorium ontstaan waarin de gegevens per raadslid (in alfabetische volgorde) volgens een vast stramien worden gepresenteerd. Dit repertorium beslaat circa tweederde deel van het boek (105-325). Men vindt daarin genealogische informatie over de raadsleden (en hun ouders en echtgenoten), de periode(s) van hun raadslidmaatschap, hun politieke oriëntatie, hun loopbaan, hun adres ten tijde van hun raadslidmaatschap, gegevens over welstand en/of inkomen, verwantschappen met andere raadsleden, lidmaatschappen van een aantal genootschappen en ten slotte een opsomming van andere functies die de raadsleden tijdens hun leven hebben vervuld. Ieder lemma wordt afgesloten met een rubriek 'Bronnen' waarin kort wordt aangegeven aan welke bronnen de informatie is ontleend (en, voorzover van toepassing, verwijzingen naar literatuur waarin meer informatie over de betrokkene kan worden gevonden).

Met de publicatie van dit repertorium heeft Hofland onderzoekers die geïnteresseerd zijn in de Amsterdamse gemeentepolitiek in de negentiende en twintigste eeuw zonder twijfel een dienst bewezen. Enkele steekproeven hebben mij duidelijk gemaakt dat de gegevens met zorg zijn verzameld zodat een betrouwbaar en goed bruikbaar naslagwerk is ontstaan. Bruikbaar, vooral zodra de voor de samenstelling van het repertorium aangelegde digitale database door bezoekers van het archief te raadplegen is (waarschijnlijk vanaf 1999). Het uitvoerige personenregister kan immers niet tegemoetkomen aan alle wensen die veeleisende onderzoekers stellen; de vraag welke raadsleden nu precies lid waren van het genootschap Felix Meritis bij voorbeeld, kan met behulp van het boek alleen beantwoord worden door alle lemmata na te lopen. Met gebruikmaking van de database moet het vinden van een antwoord op zo'n vraag een fluitje van een cent zijn.